

Alternatīvā vēsture: Eiropas un Amerikas Savienoto Valstu jauno laiku vēstures piemērs

Alternative History: Case of Modern History of Europe and the United States of America

---

Lilita Zemīte, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: lilita.zemite@lu.lv

Alternatīvā vēsture pastāv ilgāk nekā simts gadu. Pēdējo divdesmit gadu laikā tā ne tikai ir kļuvusi īpaši populāra vēsturnieku aprindās, bet var tikt uzskatīta par specifisku vēstures pētniecības nozari. Pamatā tiek analizēta alternatīvās vēstures attīstības gaita, alternatīvās vēstures dažādās izpratnes un paveidi, kā arī alternatīvās vēstures jēga, būtība un pielietojamība vēstures pētniecībā. Galvenā uzmanība rakstā veltīta virtuālajai (*counterfactual*) vēsturei kā vēstures pētniecības metodei un tās izmantošanas iespējām vēsturnieku darbā.

Atslēgvārdi: alternatīvā vēsture, virtuālā vēsture, faktiskā vēsture, cēlonība, vēstures fakts, jauno laiku vēsture.

Alternative history exists for a longer period than one hundred years. During the last twenty years, it has become very popular in cycles of historians, and, moreover, is considered as a particular branch of the historical research. The article touches upon development of alternative history, different approaches and forms of alternative history, as well as its sense and essence of alternative history and counterfactual history as a useful tool in scholarship of history. Counterfactual history as a method occupies an important role in the article.

Keywords: alternative history, virtual history, actual history, causation, historical fact, modern history.

Daļai akadēmisko aprindu vēsturnieku attieksme pret alternatīvo vēsturi ir visai skeptiska, jo nereti tā tiek izprasta kā izklaidējoša un viegla prāta rotaļa par nekad nebijušu pagātņi, ar ko nodarboties patiesībā ir bezjēdzīgi, tāpēc tā nevar būt profesionālu vēsturnieku uzmanības vērtā un tāpēc alternatīvās vēstures pētījumiem nav vietas akadēmiskos izdevumos. Savukārt publiskajā telpā laiku pa laikam izskan

apgalvojums, ka vēsturē nav pieņemts jautāt un tāpēc nedrīkst jautāt, “kas būtu bijis, ja būtu bijis?”. Abi minētie priekšstati ir maldīgi. Alternatīvā vēsture tieši šādu jautājumu uzdod, un ir nepārprotami jāuzsver, ka tai ir jēga un tās būtība un mērķis nav rakstīt par nekad nebijušu pagātņi. Alternatīvā vēsture, kas mūsdienās jau ir kļuvusi par stabilu vēstures disciplīnu, iespējamo citas vēstures attīstības gaitas iztirzāšanu izmanto tikai kā formu vai metodi, lai aktualizētu kādu vēstures faktu, notikumu vai procesu un piedāvātu, iespējams, atšķirīgu vai padziļinātu vēstures interpretāciju un izpratni vai lai apstiprinātu jau zināmo. Viens no redzamākajiem alternatīvās vēstures pētniekiem un aizstāvjiem, pazīstamais mūsdienu britu vēsturnieks Neils Fērgusons (*Niall Ferguson*), ir spiests atzīt, ka alternatīvā vēsture joprojām nereti tiek uztverta kā jokaina nodarbošanās tāpēc, ka to diskreditē daudzās zemas kvalitātes, smieklīgas publikācijas, kuras pretendē būt par alternatīvās vēstures pētījumiem¹ un kurām tik tiešām nav vietas akadēmiskos izdevumos. Tātad alternatīvajai vēsturei ir sava “iekšējā” kritika un analīze, tā arī balstās uz vēstures teoriju, pie tam alternatīvās vēstures darbos pārsvarā tiek izmantotas tās pašas pētniecības metodes, kuras lieto vēsturē kopumā, un, lai arī alternatīvās vēstures darbiem piemīt savas īpatnības, kopumā tomēr var apgalvot, ka alternatīvā vēsture visai maz atšķiras no “īstās” jeb faktiskās (*actual*) vēstures, kā to labpatīk dēvēt alternatīvās vēstures pārstāvjiem.² Var apgalvot pat vēl vairāk – visai izplatīts un argumentēts ir atzinums, ka jebkurš vēsturnieks, kurš savā darbā ne tikai fiksē faktus, bet arī tos skaidro un interpretē, pēc būtības raksta alternatīvo jeb virtuālo vēsturi, pat ja pats to neapzinās.³ Hārvarda Universitātes profesors Kāss Roberts Sansteins (*Cass Robert Sunstein*) norāda, ka vēstures interpretācijas ir alternatīvās vēstures formas⁴ tāpēc, ka vēstures un alternatīvās vēstures veidotās pagātnes ainas

kopīgā iezīme ir tās nepilnīgums.⁵ Viens no redzamākajiem mūsdienu igauņu vēsturniekiem, Mareks Tamms (*Marek Tamm*), intervijā žurnālam “Ir” atzīst, ka vēsturnieki tagadnē rada pagātņi un šādā veidā to nemitīgi pārveido,⁶ tāpēc “*akadēmiskas zināšanas ir nepilnīgas, tās nekad nav pabeigtas, tās ir, iespējams, nepareizas*”.⁷

Vēstures ainas nepilnīgumu alternatīvās vēstures interpreti uzskata par būtisku reālās vēstures un arī nereālās fikcijas pazīmi, jo abos naratīvos vēsturnieki pagātņi rekonstruē, vēstures faktu, detaļu, personu rīcības motīvu vai citu pagātņi veidojošu elementu trūkumu aizpildot ar interpretāciju, skaidrojumu vai pieņēmumu un tā patiesībā radot kontrolētu fikciju un maldīgu priekšstatu par pagātņi. Nevienš vēsturnieks nekad nespēj pārzināt un izzināt visus vēstures faktus kaut vai avotu trūkuma dēļ, lai spētu veidot pilnīgu un reālu vēstures ainu. Tāpēc vēsture un alternatīvā vēsture būtībā nodarbojas ar līdzīgām lietām: vēsturnieki raksta savu stāstu par to, kas, iespējams, notika, bet alternatīvā vēsture fokusējas ne tik daudz uz to, kas notika, bet uz to, kas varēja notikt, bet nenotika.⁸ Tātad iespējamība ir vēstures un alternatīvās vēstures kopīga iezīme. Kā norāda N. Fērgusons, iespējamības pakāpe ir gandrīz vai būtiskākais alternatīvās vēstures kvalitātes kritērijs, jo tikai augstas ticamības jautājums “kas būtu bijis, ja...” var nodrošināt tikpat iespējamu atbildi par to, kas varēja notikt, bet pretējā gadījumā alternatīvā vēsture pati sevi diskreditē.⁹ Nozīmīgākā abu vēstures naratīvu atšķirība ir tā, ka vēsture cenšas stāstīt un pretendēt uz “patiesu stāstu”, savukārt alternatīvās vēstures pārstāvji apgalvo, ka “patiesais stāsts” tikai tāpēc vien, ka tas realizējās, vēl nenozīmē, ka tā bija vienīgā un tāpēc ticamākā vēstures attīstības iespēja. Tāpēc alternatīvās vēstures pētnieki uzskata, ka ticamība, uz kuru kā savu pretendē vēsturnieki, ir ne tikai vēstures, bet arī alternatīvās vēstures pazīme.¹⁰

Par kopīgo un atšķirīgo vēstures un alternatīvās vēstures specifiku ir teoretizējuši daudzi pētnieki, tomēr jānorāda, ka akadēmiskie vēsturnieki lielāko uzmanību velta vienam alternatīvās vēstures virzienam, ko apzīmē ar visai grūti tulkojamu nosaukumu *counterfactual history*. To var dēvēt arī par virtuālo vēsturi, tā nošķirot to ne tikai no "īstās" jeb "aktuālās" vēstures, bet arī no vēstures fikcijas (daiļliteratūras) un zinātniskās fantastikas, kas arī ir alternatīvās vēstures paveidi. Lai gan virtuālā vēsture pēc savas būtības ir fikcija, tā tomēr, kā norāda jēdziens *counterfactual*, balstās uz reāliem vēstures faktiem, turklāt arī šķietami maznozīmīgiem, sekundāriem un tādiem, kas neietilpst vai arī ir pretēji vispārpieņemtam vēstures vēstījumam vai koncepcijai, pie tam *counterfactual* vēsturi raksta tikai par reālām vēstures personībām. Viena no svarīgākajām alternatīvās vēstures iezīmēm un vienlaicīgi arī tās nozīme un jēga ir vēstures procesa cēloņu identificēšana, kas ir cieši saistīta ar jau pieminēto alternatīvās vēstures pretenziju uz ticamību un ar faktu nozīmi vēstures pētniecībā. Ja faktiskās vēstures pētnieki pieņem un pierāda, ka notikums vai process B izriet no cēloņa A un ir tā sekas, tad faktiski reizē tiek apgalvots: ja nav cēloņa A, sekas B, iespējams, nesekotu. Tātad cēlonību var definēt kā divu vai vairāku faktu savstarpēju iespējamu atkarību, kas savukārt ir alternatīvās jeb *counterfactual* vēstures pamatā. Tāpēc cēloņsakarību ķēdes noskaidrošana pēc būtības ir alternatīvā vēsture, ja tiek atzīts, ka cēlonis ir atšķirības veidotājs un atrodas noteiktas vēstures attīstības gaitas pamatā. Ja faktiskās vēstures pētnieki apstājas pie konstatācijas, ka fakts A ietekmē sekas B, tad virtuālās vēstures pētnieki iet tikai soli tālāk pa to pašu ceļu, apgalvojot: ja nebūtu cēloņa A un tāpēc, iespējams, nebūtu arī seku B, tad to vietā, iespējams, realizētos cita ticama iespēja C. Iespējamo seku C identificēšana arī ir viena no

virtuālās vēstures atšķirībām cēloņsakarību ķēdes meklējumos, taču ne vienīgā.

Nereti vēsturnieki ir neizpratnē par alternatīvās vēstures jēgu un nozīmi, pamatoti jautājot, ko tā mums reāli dod un vai šī pētniecības virziena pārzināšanas vienīgais iemesls ir tikai tā pastāvēšana. Atbilde ir saistīta tieši ar cēloņsakarību ķēdes meklējumiem. Alternatīvās vēstures prāta eksperimenti, kā tos nodēvējis vēsturnieks Aleksandrs Mārs (*Alexander Maar*), pēc daudzu alternatīvās vēstures pētnieku domām, palīdz vēsturniekiem izsvērt un arī pārvērtēt vēstures notikumu cēloņu nozīmi, paskatīties uz vēsturi citā gaismā vai no cita skatpunkta. Vēstures notikumu cēloņu identificēšana ir viens no grūtākajiem vēsturnieka uzdevumiem, jo tieši šajā darba posmā visvieglāk ir iespējama alošanās, saskatot nepatiesos jeb neīstos notikumu cēloņus, kam seko šķība analīze, kā rezultātā rodas virtuālā vēsture jeb tas, kā patiesībā nemaz nav bijis. Kā teicis britu vēsturnieks Normens Deiviss (*Norman Davies*), tieši lielie vēstures notikumi nereti ir pamats vēsturnieku maldiem, skaidrojot to izcelšanās iemeslus.¹¹ Viņš raksta:

"1914. gada kara izcelšanās izraisījusi tik daudz pārspridumu par vēsturiskajām cēloņsakarībām kā neviens cits jaunāko laiku notikums. Daudziem ļaudīm šķita, ka tik titāniskai katastrofai jābūt tikpat titāniskiem iemesliem. Ļoti nedaudzi spēja iedomāties, ka pie visa vainojamas tikai konkrētas personības. Ir sarakstīti bieži sējumi par kara dziļākajiem iemesliem."¹²

Pirmā pasaules kara izcelšanās ir tikpat populāra izpētes tēma arī alternatīvās vēstures pētījumos, taču analīze šajos darbos ir veidota no cita skatpunkta. Alternatīvās vēstures pētnieki nevis mēģina rast atbildi uz jautājumu, kāpēc karš izcēlās, vai meklēt kara izcelšanās cēloņus, bet gan fokusējas uz iespējam un iemesliem, kas karu

varēja novērst, un cenšas izprast, kāpēc nerealizējās iespējas saglabāt mieru? Ja vēsturnieki interpretē kara izcelšanās cēloņus, balstoties uz zināšanām, ka tiešām karš izcēlās, tad viņi lielākā vai mazākā mērā virzās jau zināmā rezultāta virzienā un, iespējams, neapzināti dažādus pirmskara situāciju veidojošos elementus nereti maldīgi definē kā kara iemeslus.

Turpretī virtuālās vēstures pētniekiem, piedāvājot alternatīvu notikumu norisi, šādu priekšrocību – uzzināt to, kā vēsture attīstīties viņu piedāvātajā variantā, – nav. Itāļu vēsturnieks Franko Kardīni (*Franco Cardini*) norāda, ka tāpēc alternatīvās vēstures analītikim ir jāspēj skaidrot ne tikai reālo notikumu ķēdi,¹³ bet arī to, kas tieši neļāva vēsturei iet citu ceļu. Tāpēc šādi alternatīvās vēstures piedāvātie domu eksperimenti liek vēsturniekam iedziļināties pētāmajā laikmetā, domāt tālaika personu vietā, un tas nereti sagādā vēsturniekam informāciju, ko viņš, iespējams, neatklātu citā veidā ar citiem paņēmieniem. Alternatīvās vēstures sniegtās zināšanas ļauj pētniekam pārvērtēt notikumu cēloņu nozīmi un svaru. Var apgalvot, ka alternatīvās vēstures pētniekam ir jābūt īpaši profesionālam un zinošam pētāmā laikmeta detaļās, kā arī to, ka alternatīvās vēstures paņēmieni ir nozīmīgs rīks jebkura vēsturnieka rokās. Vairāki alternatīvās vēstures pētnieki norāda, ka tieši cēloņu izvēršana ir visbūtiskākais alternatīvās vēstures ieguldījums vēstures pētniecībā.¹⁴

Atgriežoties pie Pirmā pasaules kara daudzajām alternatīvām, būtu nepieciešams aplūkot tikai dažas no tām. Ģentes Universitātes emeritētais profesors Rauls Šarls van Kanegems (*Raoul Charles van Caenegam*, 1927–2018) esejā “Alternatīvā vēsture un Pirmais pasaules karš”, izskatot iespējas, kas varēja kara izcelšanos novērst, fokusējas gan uz karā iesaistīto valstu zināmajiem, nevis interpretētajiem mērķiem, gan arī analizē augstāko

amatpersonu pieņemtos lēmumus un to, kā šie lēmumi iespaidoja pirmskara situācijas attīstību. Autors secina, ka pirmskara politiskie mērķi nebija nepārvarami šķēršļi sarunās – izņemot, iespējams, visai bezkaunīgo, bet ne bīstamo Lielbritānijas vēlmi turpmāk dominēt Eiropas kontinentā, taču arī tās realizāciju varēja ievirzīt citā gultnē bez kara izraisīšanas, ja Eiropas mieru mīlošie lideri, tādi kā Ungārijas premjerministrs grāfs Ištivāns Tisa (*István Tisza de Borosjenő et Szeged*, 1861–1918) Budapeštā, lords Morlejs (*John Morley*, 1st *Viscount Morley of Blackburn*; 1838–1923) Londonā, Vācijas kanclers Teobalds fon Betmans-Holvegs (*Theobald von Bethmann-Hollweg*, 1856–1921) Berlīnē, Francijas premjerministrs Renē Vivjēni (*René Viviani*, 1863–1925) Parīzē un citi, kas Eiropā bija vairākumā, būtu iznākuši politiskās skatuves priekšplānā un ar enerģisku rīcību būtu nomākuši kareivīgo un aktīvo mazākumu un tā pārstāvjus Vinstonu Čērčilu (*Winston Churchill*, 1874–1965) Londonā un grāfu Leopoldu fon Bertoldu (*Leopold von Berthold*, 1863–1942) Vīnē.¹⁵ Piemēram, analizējot grāfa I. Tisas politiskos uzskatus un viņa darbību pirmskara mēnešos, skaidri iezīmējas viņa centieni un arī potenciālās spējas novērst kara izcelšanos starp Austroungāriju un Serbiju – ļoti iespējams, tas apstādinātu notikumu ķēdi, jau pašā sākumā abu valstu attiecību skaidrošanai sasaucot starptautisku konferenci, kurā I. Tisa būtu bijis piemērots vadītājs.¹⁶ Apgalvojot, ka bija iespējams karu novērst, ja aktīvi rīkotos citas reālas vēsturiskās personas, autors patiesībā, kā var secināt, vēlas pateikt, ka šī kara cēloņi vēsturniekiem ir jāpārvērtē vai vismaz uzmanīgi jāizsver, jo R. Š. van Kanegems uzskata, ka viņa piedāvātais vēstures virzības scenārijs būtu bijis gan ļoti iespējams, gan arī ticams. Arī britu vēsturnieks N. Deiviss, tāpat kā lielākā daļa prominentu Rietumu vēsturnieku, patiesībā ir pievērsies alternatīvajai vēsturei,

piedāvājot četras iespējas, kā varēja risināt pirmskara krīzi Eiropā pēc Austroungārijas erchercoģa Franča Ferdinanda (*Franz Ferdinand*) nogalināšanas atentātā. Trijās no N. Deivisa piedāvātajām un nerealizētajām iespējām karu varēja nepieļaut starpvalstu sarunu ceļā, vai arī karu lokalizēt Balkānos, ko vēlējās daudzi Eiropas pirmskara līderi, vai vismaz karu ierobežot Eiropas kontinentā. Un tikai ceturtnā iespēja, kas arī realizējās, bija globāls karš, kuru par tādu pārvērtā Lielbritānijas iesaistišanās.¹⁷

Lielbritānijas iesaistišanos Pirmajā pasaules karā par kļūdu uzskata arī britu Pirmā pasaules kara vēstures speciālists N. Fērgusons, kurš šo atziņu pauž gan savā monogrāfijā “Nožēlojamais karš”,¹⁸ gan arī savā alternatīvās vēstures pētījumā – rakstā “Ķeizara Eiropas Savienība. Kas būtu, ja Lielbritānija “paliktu malā” 1914. gada augustā”.¹⁹ N. Fērgusons uzskata, ka Lielbritānijas kara pieteikums Vācijai, kas bija britu ārpolitikas un ārlietu ministra sera Edvarda Greja (*Edward Gray*) politikas rezultāts, izraisija globālu karu kontinentāla Eiropas kara vietā, kas nesa pārāk lielu postu Britu salām un radīja smagas sekas visā Eiropā.²⁰ N. Fērgusons savā alternatīvās vēstures pētījumā interpretē situāciju, kur Lielbritānijas neitralitātes rezultāts ir Vācijas ātra uzvara Pirmajā pasaules karā. Savā alternatīvās pēckara Eiropas analizē N. Fērgusons balstās uz pirms kara, nevis kara laikā Vācijas formulēto mērķu interpretāciju (ko kļūdaini mēdz darīt daļa vēsturnieku), secinot, ka Vācijas uzvara būtu Eiropas Savienības 1914. gada variants ar Vācijas impērijas dominanci kontinentā. Karā uzvarējusi ķeizarskā Vācija būtu alternatīva vajājam demokrātijām Vācijā un Eiropā un to radītajam varas vakuūmam, kas pieļāva fašisma, nacisma un komunisma ideoloģiju un režimu uzvaras gājienu Eiropā. Eiropa uzplauktu, Lielbritānija paliktu impērija, un būtu izglābtas dzīvības miljoniem eiropiešu.²¹ Monogrāfijā

“Nožēlojamais karš” alternatīvās vēstures attīstības gaitas apraksts aizņem tikai mazāko daļu, bet lielākā daļa monogrāfijas teksta nav alternatīvā vēsture vai vismaz tāda nešķiet. Tomēr uz N. Fērgusona darbu var paskatīties arī citādāk. Ideja, ka autors kā labāku alternatīvu Eiropai saskata Vācijas, nevis sabiedroto valstu uzvaru karā, pēc būtības ir revizionistiska attiecībā pret ilgstoši vispārpieņemto Pirmā pasaules kara vēstures konceptuālo traktējumu jeb t. s. sabiedroto vēstures versiju, kas Pirmo pasaules karu interpretē kā Labā (*Good*) un Ļaunā (*Evil*) cīņu, kur ar Ļauno ir jāsaprot Vācija un tās pusē karojošās valstis.²² N. Fērgusons ķeizarskā Vāciju neuzskata par Ļauno, jo iespējamo tās uzvaru neuztver kā Eiropas civilizācijas bojāeju. Vācija viņa pētījumā nav ne labāka, ne sliktāka par sabiedrotajām valstīm.

Nereti par alternatīvo jeb citu vēsturi ir pieņemts arī uzskatīt asi revizionistiskus vēstures pētījumus, kuros ir atšķirīgi vērtētas nevis detaļas vai pārvietoti akcenti, bet piedāvāta diametrāli pretēja koncepcija vispār zināmajai. N. Fērgusona darbs pilnībā atbilst šai revizionistiskajai alternatīvās vēstures izpratnei. Revizionistiskajam alternatīvās vēstures virzienam piederīgi arī Amerikas Savienotajās Valstīs 20. gadsimta 70.–80. gados ļoti populārā tā saucamās Jaunās ekonomiskās vēstures (*New Economic History*) skolas pētnieki jeb kliometristi. Tās pārstāvji – vēlākais Nobela prēmijas laureāts ekonomikā (1993) Roberts Fogels (*Robert Fogel*, 1926–2013) un Stenlijs Engermans (*Stanley Engerman*) savā kopdarbā “Laiks uz krusta”, izmantojot matemātiskās metodes, precīzā dažādu faktū un skaitļu uzskaitē, kas raksturoja 19. gadsimta vidus Amerikas Savienotās Valstīs, secināja, ka plantāciju verdzība ASV Dienvidu štatos ir bijusi ekonomiski izdevīga un produktīva.²³ Protams, šāda konstatācija nepavisam neatbilda ASV dominējošiem liberālajiem politikajiem

uzskatiem grāmatas izdošanas laikā. Šo kvantitatīvo alternatīvās vēstures argumētāciju R. Fogels izmantoja arī savos vēlākajos pētījumos, kas bija veltīti 19. gadsimta ASV dzelzceļu celtniecības un to nozīmes izvērtēšanai valsts ekonomikā. Līdz tam ASV vēstures zinātnē dominēja uzskats, ka dzelzceļš bija vitāli nepieciešams un ASV industrializāciju veicinošs faktors. R. Fogels savā darbā bez jau minētās kvantitatīvās metodes izmantoja arī citu alternatīvās vēstures paņēmieni: lai pamatotu viedokli par kāda elementa nozīmi vēsturē, šī elementa eksistence pētījumā apzināti tiek ignorēta. R. Fogels savu alternatīvo ekonomiskās attīstības vēsturi par 19. gadsimta otro pusi rakstīja bez dzelzceļa komponenta un nonāca pie secinājuma, ka arī šādā situācijā, t. i., bez dzelzceļa, ASV iekšzemes kopprodukts būtu bijis tikai nedaudz mazāks, nekā tas reāli bija 1890. gadā.²⁴ Autora uzskatu, ka dzelzceļa loma ASV ekonomiskajā vēsturē ir pārspīlēta, ar citām pētniecības metodēm būtu grūti izvērt.

Cits amerikāņu vēsturnieks Džeimss Akstels (*James Axtell*) šo alternatīvās vēstures pētniecības metodi ir izmantojis, lai panāktu pretējo, t. i., lai pierādītu nepamatoti vienkāršoti un vienpusēji novērtēta faktora – ASV pamatiedzīvotāju jeb indiāņu – vietu un lomu ASV vēsturē. Pēc Dž. Akstela domām, ASV historiogrāfijā pamatiedzīvotāji ilgstoši ir tikuši pētīti vai nu kā pašpieietams fenomens, ar to saprotot indiāņu kultūru un etnogrāfiju, vai arī tiem ir tikusi ierādīta upuru loma, kuri neko nedarija, vai arī varoņu loma, kuri nemitīgi pretojās. Lai mainītu šo pieeju, autors ir veicis alternatīvās vēstures pētījumu, rakstot ASV koloniālā perioda vēsturi bez indiāņu klātbūtnes. Tas, ka amerikāņu angļu valodā nebūtu neviena no pamatiedzīvotāju valodām aizgūta vārda, iespējams, arī internacionālisma "O. K.", ir saprotams, taču autors par būtiskākajiem sava darba secinājumiem uzskata iespējami atšķirīgās kontinenta

kolonizācijas procesa iezīmes. Eiropieši, nezinot par zeltu Dienvidamerikā, ko viņi redzēja pie indiāņiem, iespējams, turp tā netiekots, savukārt franču kolonistus, iespējams, mazāk interesētu Kanāda, ja tur nebūtu kažokādu zvēru mednieku un ādu pārdevēju, jo tieši šīs tirdzniecības saites bija franču kolonizācijas dzinulis šajā teritorijā. Angļi un citi Eiropas disidenti Amerikā ierastos neatkarīgi no pamatiedzīvotāju klātbūtnes, taču, iespējams, nedzīvotu kompakti, lai aizsargātos, un arī ASV vēsturē nozīmīgākās koloniālā perioda "robežas", kas saistās tieši ar indiāņu klātbūtni, proti, Aleganu kalnu, nebūtu, tāpēc kolonisti ātrāk izklistu pa kontinentu, un, iespējams, lielo ASV Austrumu krasta pilsētu, kuras veidojās kā pret indiāņiem nocietināti forti, nebūtu. Kolonistiem ilgi nebūtu zināmas Amerikas pamatiedzīvotāju izmantotās lauksaimniecības kultūras, un tā ne tikai aizkavētos ASV lauksaimniecības attīstība, bet arī Eiropa ilgi neiepazītu Amerikas ražīgās kultūras, kuru patēriņš kvalitatīvi mainīja eiropiešu ēšanas paradumus, kas bija pamatā straujam jauno laiku Eiropas iedzīvotāju skaita pieaugumam.²⁵ Dž. Akstels min vēl daudzus piemērus, tomēr lietderīgi akcentēt būtu tikai vienu. ASV historiogrāfija visai vienprātīgi atzīst, ka viens no iemesliem, kādēļ Amerikas kolonisti uzvarēja Neatkarības karā, bija kolonistu izmantotā partizānu kara taktika. To kolonisti bija apguvuši cīņās ar indiāņiem, tie bija arī pārņēmuši viņu cīņas metodes, kas bija teicami piemērotas Amerikas dabas un klimatiskajām īpatnībām. Bez šīm iemaņām un kara taktikas Amerikas kolonistu uzvaru ASV Neatkarības karā ir pamats apšaubīt.²⁶ Daudzi Dž. Akstela apgalvojumi ir diskutābili, taču svarīgi ir tas, ka autors piedāvā izvērtēt un mainīt gan attieksmi, gan pētniecību par pamatiedzīvotāju vēsturi. Viņš uzskata, ka indiāņu vēsturi nepieciešams uztvert ne tikai kā pašpieietamu etnogrāfisku fenomenu, bet arī kā ASV vēstures

integrālu daļu, kas caurvij un ietekmē ASV vēsturi kopumā. N. Fērgusons gan visai kritiski vērtē šāda veida paņēmieni izmantošanu alternatīvās vēstures darbos, jo tā pamatā nav alternatīvās vēstures pētniecības pamatnosacījuma – ticamas iespējamības, taču, ja iztēle kalpo tikai kā palīglīdzeklis, tad, viņaprāt, tā ir pieļaujama.²⁷

Ticama iespējamība kā alternatīvās vēstures nosacījums visbiežāk ir konstatējama, un tāpēc alternatīvās vēstures modeļi tiek piedāvāti tajās pagātnes situācijās, kas bija indivīda vai cilvēku grupas lēmuma ietekmētas, kad jautājumus izlēma valstu līderi, militārpersonas vai parlamenta balsojumi ar vienas balss pārsvaru, vai arī vēstures negadījumi, kuri bija pilnīgi nejauši un tāpēc neparedzami, varēja būt cēlonis neprognozējamu notikumu ķēdei. Modelējot iespējamo vēstures attīstības gaitu šāda tipa situācijās, alternatīvās vēstures pētījumi bīstami viegli var ieslidēt triviālu, nepamatotu prognožu gultnē, tāpēc nopietni pētnieki balstās uz vēstures teoriju, kas ilgstoši ar šādiem jautājumiem nodarbojas. Georgs M. Reišs (*George M. Reisch*) savā darbā “Haoss, vēsture un naratīvs” postulē ideju, ko labprāt pieņem alternatīvās vēstures pētnieki: vēstures notikumi ir ļoti sensitīvi to variācijās, tāpēc nereti maznozīmīgas izmaiņas, ko dēvē par nejaušībām, vēsturē it kā prognozējamā notikumu virknē var ģenerēt dažādas variācijas, kuras izmaina visu finālu. G. M. Reišs norāda, ka pārmērīga vēstures strukturēšana un neprognozējamības noliegšana noved pie vēstures faktu ignorēšanas un lineāras vēstures uztveres, kaut gan vēstures gaita, pēc autora domām, ir ne tikai sociālu un ekonomisku spēku noteikta, bet gan multiplificētu faktoru rezultāts.²⁸ Tātad determinētas vēstures gaitas neietekmējamas virzības apšaubīšana, uz ko atsaucas alternatīvā vēsture, nebūt nenozīmē cēloņsakarību noliegšanu, bet gan cēlonības komplicētības aizstāvēšanu tās vienkāršošanas vietā.

Alternatīvā vēsture neļauj vēsturniekiem pazaudēt intimitāti ar vēstures faktu, ko, pēc N. Fērgusona redzējuma, patiesībā piedāvā vēstures deterministi.²⁹

Analizējot personību ietekmi vēsturē, gandrīz visi alternatīvās vēstures pētnieki balstās uz klasiķa Jesajas Berlina atzinumiem par cilvēkam piemītošo “brīvo gribu” – saskaņā ar to indivīdi izvēles izdara brīvās gribas, nevis nolemtības rezultātā, tā veidojot vēsturi.³⁰ Tāpēc alternatīvās vēstures pārstāvji apšaubā deterministu postulēto apziņu, ka tā vēsture, kas ir īstenojusies, bija vienīgais ceļš, kurš varēja realizēties un bija iespējams. Pat vēl vairāk, daži autori uzskata, ka ir gadījumi, kad virtuālā vēsture bija drīzāk iespējama un tāpēc tuvāka vēsturiskajai patiesībai, nevis tā, kas realizējās, jo scenārijs, kas īstenojās, ne vienmēr ir bijis tas iespējamākais.³¹ Tāpēc jautājumam “kas varēja notikt, ja ..?” ir tiesības pastāvēt. Vēsturniekiem, izskatot alternatīvās iespējas, ir jāpārzina ne tikai viens sava pētījuma segments, bet jāredz alternatīva plašā kontekstā, ja nepieciešams, jānovērtē arī starptautiskās situācijas ietekme. Alternatīvās vēstures jautājumu nav jēgas izvirzīt tikai tāpēc vien, ka tas šķiet interesants, ne arī aizvietot vienu vēstures personu ar citu tikai tāpat vien. N. Fērgusons, kurš ir ļoti norūpējies par alternatīvās vēstures pētījumu augstajiem standartiem, šādu pārāk brīvu alternatīvu veidošanu nodēvējis par vēlmju domāšanu, kad alternatīvo modeļu autori abstrahējas no vēsturiskās realitātes un veido scenāriju, kādu to labprāt redzētu un vēlētos iztēloties.

Piemēram, ja Vācijas ķeizara Vilhelma II (*Wilhelm II*) tēvs Frīdrihs III (*Frederick III*) būtu nodzīvojis ilgāk, tad karš nebūtu izcēlies,³² vai ja Kolumbs, avarējot kuģim, nebūtu atklājis Ameriku, tad Eiropas attīstība būtu citāda; vai ja Džons F. Kenedijs (*John Kennedy*, 1917–1963) nebūtu nogalināts, ASV neiesaistītos Vjetnamas kara eskalācijā, taču Frīdrihs III nomira, Lielo

ģeogrāfisko atklājumu laikmetā Amerika jebkurā gadījumā būtu atklāta, bet Dž. Kenedija iespējamā ārpolitika, kā norāda Jeilas Universitātes pētniece Diāna Kunca (*Diana Kunz*), ir jāmodelē saskaņā ne tikai ar viņa politiskajiem uzskatiem un agrāko darbību, bet arī ar reālo starptautisko situāciju, kurā viņš neizdzīvoja, bet, kurā nonākot, viņš, pēc D. Kuncas domām, visticamāk, rīkotos tāpat, kā to darīja nākamais prezidents Lindons Džonsons (*Lyndon Johnson*, 1908–1973).³³ Šie piemēri rāda gan to, ka personību, lai arī tai piemīt brīvā griba, var ierobežot vēsturiskā realitāte, gan arī to, ka vēstures virzība, ejot pa citu ceļu, var nonākt pie jau zināma rezultāta.

Uzdot labu alternatīvās vēstures jautājumu, manuprāt, ir izdevies amerikāņu vēsturniekam Arturam Šlēzingeram (*Arthur Schlesinger*, 1917–2007). Viņš aktualizē reālu vēstures notikumu, kad 1931. gadā Ņujorkā V. Čērčilu notrieca mašīna, bet viņš, par brīnumu, maz cieta. Tāpēc A. Šlēzingers pamatoti pieļauj iespēju, ka 1940. gadā Lielbritānijas valdība, visticamāk, Edvarda Halifaksa (*Edward Wood, Viscount Halifax*, 1881–1959) vadībā, nebūtu mobilizējusi nāciju pretestībai Vācijai.³⁴ Autors tā var apgalvot, jo E. Halifakss bija ārlietu ministrs V. Čērčila valdībā un savus samiernieciskos uzskatus puda atklāti un nepārprotami, tātad viņš konkrētajā vēstures situācijā nav jāiztēlojas, balstoties uz varbūtību. Šis piemērs savukārt ilustrē situāciju, kā personība vēsturisko realitāti spēj ietekmēt.

Šķiet, ka Latvijā visbiežāk uzdots alternatīvās vēstures jautājums ir par Kārļa Ulmaņa rīcību 1940. gadā. Gan vēsturnieki, gan sabiedrība ir visai vienprātīga atbildē, ka nekāda cita rīcība okupāciju nenovērstu, jo to liek secināt situācijas patiesa izpratne, taču varbūt būtu vēlams K. Ulmaņa vietā saskatīt citu alternatīvu personību Latvijas 1940. gada politikajā vidē vai arī paanalizēt iespējamo Saeimas sastāvu, lai pamatotu cita rīcības modeļa iespējamību.

Šis Latvijas vēstures piemērs parāda vēl vienu alternatīvās vēstures iezīmi, proti, kad citu vēstures attīstības gaitu pagēr sabiedrībai traģiski vēstures notikumi un ir stipra vēlme, lai viss būtu bijis citādi, meklējot iespējamās kļūdas vai liktenīgos lēmumus pagātnē. Šādu vēlmi spilgti izgaismo un uzrāda, šķiet, ASV vēsturē vislielākais alternatīvās vēstures modeļu daudzums, kas liek secināt, ka liela daļa amerikāņu sabiedrības, vismaz dienvidos, būtu vēlējusies Dienvidu uzvaru ASV pilsoņu karā. Amerikāņu vēsturnieki un sabiedrības pārstāvji – vēstures entuziasti – ir sarakstījuši nepārskatāma apjoma darbus gan par Dienvidu uzvaru karā, gan par tai sekojošās Amerikas Valstu Konfederācijas vēsturi, un rodas iespaids, ka ir visai vienprātīgi par lūzuma punktu un liktenīgo kļūdu pilsoņu karā uzskatīt Getisbergas kauju, kas padarīja neiespējamu atsevišķas valsts izveidi. Getisbergas kauja ir identificēta un eleganti pamatota, jo pirms tās, novērtējot Ziemeļu smagās neveiksmes karā, prezidents Ābrahams Linkolns (*Abraham Lincoln*) un Konfederācijas pārstāvji jau bija vienojušies par miera sarunām, kas pēc iespējamās uzvaras pie Getisbergas būtu vēl uzlabojušas Dienvidu pozīcijas sarunās, taču pēc Dienvidu zaudējuma Ā. Linkolns no miera sarunām atteicās vispār. Pie tam leģendāro kauju izšķīra nevis Ziemeļu armijas pārsvars, bet gan tikai Konfederācijas armijas ģenerāļa Roberta Lī (*Robert Lee*) kļūdainā pavēle, kā to ir novērtējuši gan ASV militārie vēsturnieki, gan arī atzinis R. Lī pats.³⁵ Getisbergas kaujas alternatīvs iznākums ir ļoti ticams, un tāpēc lielais tam veltīto darbu skaits ir loģisks. Iespējams, tieši tāpēc V. Čērčils dažādības pēc uzrakstīja alternatīvas alternatīvu “Kas būtu bijis, ja Lī pie Getisbergas nebūtu uzvarējis?”, tā piedāvājot redzējumu it kā no alternatīvās pasaules.³⁶ Militārpersonu lēmumi, karavadoņu kļūdas un alternatīvi kauju iznākumi ir īpaši populārs temats, par kuru ir izdota

virkne rakstu krājumu,³⁷ tā apliecinot personību nozīmīgumu vēstures griežos.

Noslēgumā jāpiemin arī alternatīvās vēstures joma: zinātniskā fantastika ar vēsturiskas daiļliteratūras iezīmēm, kas laika posmā no 1870. gada līdz 1914. gadam bija ārkārtīgi populāra Britu salās, jo tur tika izdoti apmēram 60 darbi, kas ieguva nosaukumu: iebrukumu jeb invāziju literatūra. To autori apskatīja tuvākajā nākotnē it kā iespējamus iebrukumus Britu salās, kurus veiktu pārsvarā kontinentālās Eiropas valstis dažādās koalīcijās. Šo iespējamo koalīciju sastāvs mulsinoši veidojās tieši no tām valstīm, ar kurām darbu rakstīšanas laikā Lielbritānijai bija sliktas attiecības. Analizējot šos fantastikas darbus, Vācija Britu salās iebruka 19. gadsimta 80. gados pēc tikko notikušā Franču-prūšu kara un Vācijas un Austroungārijas militārā līguma noslēgšanas. Savukārt Francija kopā ar Krieviju un dažkārt arī Vācija tika aprakstītas kā iebrucējas Britu salās 19. gadsimta 90. gados, kad tika noslēgts Francijas un Krievijas līgums un Lielbritānijā bija bažas par iespējamo Vācijas pievienošanos koalīcijai, kas varētu tikt vērsta pret britiem. Arī studentiem bieži vien ir grūti izprast, ka Antanti, tas ir, Krievijas un Francijas līgumu, bailpilni un kā pret sevi vērstu uztvēra Britu salās, un līdz ar to nav viegli pamatot Lielbritānijas neskaidro ārpolitiku pirmskara Eiropā un parādīt, ka sabiedroto

koalīcija nebija nolemta neizbēgamībai, bet gan bija komplicētu peripetiju rezultāts.

Tieši iebrukuma literatūra reāli palīdz to izprast, it kā iejūtoties tālaika cilvēku domāšanā un Eiropas politiskajā situācijā, tā radot izpratni par nelineāru vēstures attīstību. Pie tam arī pirmskara Lielbritānijā invāziju literatūras gaisotnē politiķi sāka nopietnāk nodarboties ar Britu salu aizsardzības spēju stiprināšanu.³⁸ Mūsdienās ASV skolās alternatīvo vēsturi nereti izmanto mācību procesā un ir pat publicēti dažādi mācību līdzekļi ar norādēm, kā tieši praktiski alternatīvo vēsturi piemērot vēstures procesu skaidrošanā.³⁹

Tāpat var secināt, ka alternatīvā vēsture var tikt izmantota kā vēstures pētniecības rīks jeb metode, kas dod iespēju dziļāk vai atšķirīgi interpretēt vēstures procesus, izprast un izvērtēt to cēloņu nozīmību. Tā palīdz aktualizēt vēsturē nenovērtētu faktu, vēstures subjektu nozīmi, bagātina teorijas par personību lomu vēsturē, vienlaicīgi veicinot personu atbildību par pieņemtajiem lēmumiem. Tā uzrāda nozīmīgākās tēmas un nācīgas svarīgākos un izšķirošākos vēstures posmus un jautājumus; savukārt revizionistiskās alternatīvās virziens veicina vēstures zinātnes attīstību, bet zinātniskā fantastika un vēstures daiļliteratūra palīdz ne tikai iedziļināties laikmetā, bet arī var sabiedrību brīdināt par notikumu attīstības iespējām nākotnē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ NIAL FERGUSON. Introduction. In: NIAL FERGUSON (ed.). *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. New York 1999, pp. 1–90, here pp. 17–19.

² ONDREJ SLADEK. *Between History and Fiction: On the Possibilities Alternative History*, 2007, p. 3. Pieejams: <http://saf.flu.cas.cz/fictionality2/sladek.pdf> (skatīts 01.06.2019.). Šo resursu uztur Čehijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas institūta Analītiskās filozofijas nodaļa (*Department of Analytic Philosophy, Institute of Philosophy, CAS*).

³ ALEXANDER MAAR. Possible uses of counterfactual thought in history. In: *Principia: an International Journal of Epistemology* 18, 2014, No. 1, pp. 88–113, here p. 88.

⁴ CASS ROBERT SUNSTEIN. Historical Explanations Always Involve Counterfactual History. In: *Journal of Philosophy of History* 2015, No. 15, p. 1.

⁵ *Ibidem*.

- ⁶ PAULS RAUDSEPS, MAREK TAMM. Senās ciņas nebeidzas. In: *Ir* 2018, Nr. 4, 27.–30. lpp., šeit 27. lpp.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ SLADEK, *Between History and Fiction*, p. 3.
- ⁹ FERGUSON, Introduction, p. 19.
- ¹⁰ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 88.
- ¹¹ NORMANS DEVISS. Eiropas vēsture. Rīga 2009, 908. lpp.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 91.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 108.
- ¹⁵ RAOUL CHARLES VAN CAENEGEM. Counterfactual History and the First World War. In: *European Review* 25, 2017, issue 3, pp. 494–501, here pp. 494–495.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ DEVISS, Eiropas vēsture, 899.–900. lpp.
- ¹⁸ NIALL FERGUSON. *The Pity of War. Explaining World War One*. New York 1999.
- ¹⁹ NIALL FERGUSON. The Kaiser's European Union: What had stood asside in August 1914. In: FERGUSON, *Virtual History*, pp. 228–280.
- ²⁰ LILITA ZEMĪTE. Rietumu pasaule modernajos laikos: vēstures problēmas. Rīga 2019, 57. lpp.
- ²¹ FERGUSON, *The Pity of War*; FERGUSON, *The Kaiser's European Union*.
- ²² DEVISS, Eiropas vēsture, 64.–66. lpp.
- ²³ ROBERT WILLIAM FOGEL, STANLEY LEWIS ENGERMAN. *Time on the Cross: The Economics of the American Negro Slavery*. Boston 1971. Sk. arī ROBERTS SAULĪTIS. Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumi ASV historiogrāfijā. In: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture* 2017, Nr. 3, 136.–150. lpp., šeit 145.–146. lpp.
- ²⁴ FERGUSON, Introduction, pp. 17–18.
- ²⁵ JAMES AXTELL. Colonial America without the Indians: Counterfactual Reflections. In: *The Journal of American History* 73, 1987, No. 4, pp. 981–996.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ FERGUSON, Introduction, p. 18.
- ²⁸ GEORG A. REISCH. Chaos, History and Narrative. In: *History and Theory* 30, February 1991, No. 1, pp. 1–20.
- ²⁹ FERGUSON, Introduction, p. 5.
- ³⁰ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 93. Vēsturisko determinismu Berlins kritizē esejā “Vēsturiskā neizbēgamība”: JESAIJA BERLINS. Četras esejas par brīvību. Rīga 2000, 99.–147. lpp.
- ³¹ RICHARD B. BERNSTEIN. Review of Niall Ferguson, ed. *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. Pieejams: <https://networks.h-net.org/node/16794/reviews/16921/bernstein-ferguson-virtual-history-alternatives-and-counterfactuals> (skatīts 01.06.2019.).
- ³² FERGUSON, Introduction, p. 13.
- ³³ DIANA KUNZ. Camelot Continued: What if John F. Kennedy had lived. In: FERGUSON, *Virtual History*, pp. 368–390.
- ³⁴ ARTHUR MEIER SCHLESINGER. *The Cycles of American History*. Boston, New York 1999, p. 421.
- ³⁵ JOHN FREDERIC FULLER. *Grant and Lee. A Study in Personality and Generalship*. Bloomington 1982, pp. 193–201.
- ³⁶ WINSTON SPENCER CHURCHILL. If Lee Had Not Won the Battle of Gettysburg. Pieejams: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/qif-lee-had-not-won-the-battle-of-gettysburg/> (skatīts 29.05.2019.).

³⁷ Sk., piem.: ROBERT COWLEY (ed.). *What If? The world foremost military historians imagine what might have been.* New York 1999.

³⁸ Sk., piem.: CECIL DEGROTE EBY. *Road to Armageddon: the Martial Spirit in English Popular Literature, 1870–1914.* Durham 1987, pp. 10–22.

³⁹ SCOTT L. ROBERTS. *Using Counterfactual History to Enhance Students Historical Understanding.* In: *The Social Studies* 102, 2011, Issue 3, pp. 117–123.

SUMMARY

This article is dedicated to alternative history, which today enjoys a particular popularity both in public space and within the circles of academic historians. The article analyses the theory and directions of alternative history, as well as the methods of research and the more frequently used concepts. It also examines different opportunities of using alternative history in research of European and Northern American modern history. The article attempts to substantiate the sense and meaning of alternative history in historical research. Counterfactual history as a form of alternative history has been accepted among academic historians is based in true facts, real historical situations, with participation of real historical personalities. Thus, the representatives of the counterfactual history suggest plausibility as a quality measure of their research. The representatives of the counterfactual history see a sense of their research in more profound evaluation and weighing the causes of historical events and processes. Thereby they offer a more comprehensive understanding of history. The counterfactual history is based upon theoretical standpoints on free will and it tends to confront historical determinism of inevitability with contingency in history. The article analyses the way how weighing of causes manifests itself in the research of origins of the First World War. According to the ideas of counterfactual history representatives, the outbreak of the First World War was not inevitable, consequently, examination of pre-war situation and the involved personalities offers several plausible alternatives to preventing or limiting the First World War. Such analysis, in its turn, dictates a re-examination of reasons behind war origins and accentuates the role of personalities – politicians and diplomats. Personalities and their role in history is one more object of research for alternative historians, because it is based on the idea about sensitivity of historical fact. A fact can be influenced by decisions of political and military leaders. The article turns to the cases of alternative history approach regarding US Civil War, Vietnam War and the role of politicians and generals in the aforementioned conflicts. For example, the battle of Gettysburg had been identified as a significant breaking point that led to Northern victory in the American Civil War, but there were several ways for North to lose it. The death of John F. Kennedy had been considered as a potential reason for Vietnam War, however, it was plausible that the outbreak of the war was actually inevitable. The article also explores the revisionist wing of alternative history, represented by adherents to New Economic History and their research devoted to industrialisation issues of the USA and Southern slavery problems. The current article also mentions science fiction as a particular direction of alternative history. For example, it describes the potential European war long before the First World War.

The author suggests that alternative history is a possible tool in historical research.